

Az indusdió magja, avagy Hogyan tanuljunk meg kétezeröttszáz oldalnyi szöveget?

Manapság, amikor iskoláinkban a diákokat önállóságra és kreativitásra nevelik, amikor a memoritereknel és az adatok megtanulásánál hangsúlyosabb az összefüggések megértése és az információhordozó eszközök közötti biztonságos és gyors eligazodás, érdekes lehet visszapillantani a régi iszlám világ tanítási módszereire.

A középkori iszlám világban Bagdad-tól Cordobáig a tudás átörökítése elsősorban szóbelileg történt. Ez a fajta tanítási mód jellemezte az alsó-, a közép- és a felsőfokú oktatást egyaránt. A koranikus hagyományoknak, mohamedi útmutatásoknak megfelelően a tanulás dicséretes tevékenység volt az arabok körében, amit számos szállóige és írott – vallásos és filozófiai – szöveg is tükröz. Ennek oka főként abban állott, hogy így látták biztosítotttnak a tudás átadását. Az eleinte szóban, majd írásban is közvetített ismeretek eredetiségét úgy próbálták garantálni és ellenőrizhetővé tenni, hogy *Mohamed* prófétáig visszavezetve életrajzi lexikonokat készítettek azokról a személyekről, akik az iszlám világban tanítóként felléptek. Ezekben a lexikonokban feltüntették, hogy ki, kitől, mikor, mit tanult.

A muzulmán gyerekek tanulmányaikat a *Korán* szövegeinek megismerésével kezdték, és kezdik ma is. Ez nem csupán valamiféle ájtatos cselekedet volt a középkorban, hanem bevezetés az iszlám kultúrába, amelynek keretei között a tanulóknak közösségi emberré kellett válniuk, megismerve a vallási, jogi, erkölcsi normákat. (1)

A tanítás elsődleges célja volt tehát szóról szóra megtanítani a *Koránt*. Ehhez pedig nagyszerű memóriára volt szükség, és – mivel ezzel nem rendelkezett minden diák – jól kidolgozott memorizálási technikákra. A koranikus (alapszintű) iskolák így meglehetősen hangosak voltak, ezért általában nem is lehettek a mecsetek belsejében, nehogy a hangosan kántáló kisdiaokok zavarják a nagyobbakat. A tanár rendszerint „előolvasta” vagy előre elmondta a

megtanulandó szöveget. Ezt a diákok megtanulták, gondosan ügyelve a számukra legtöbb esetben archaikusnak, idegennek tűnő sorok kiejtésére, a szünetek és hangsúlyok pontos betartására. Ezt követően egy-egy tanuló újra meg újra elmondta a megtanult szövegeket – egy ékezetnyi változtatás nélkül –, a többiek pedig magukban követték a hallottakat.

Némelyik tanár megpróbálta rávezetni diákjait arra, hogy hozzászokjanak a csendes tanuláshoz, ezért arra kötelezte a gyerekeket, hogy ajkaikat ne mozgassák. Volt, ahol a diákoknak szövegtanulás közben vizet kellett tartaniuk a szájukban. (2)

Az alapfokú iskolákban nem volt ritka a durvább fegyelmezés, a testi fenyegetés sem. Olykor szíjjal vagy vesszővel ütlegelték azoknak a fiúknak a talpát, akik nem mutattak kellő buzgalmat a szövegek megtanulásában. A veréshez általában magától az apától kapott engedélyt a tanár. (3) A tanítók és a szülők által kötött szerződések rendszerint az elsajátított szövegekhez köztötték a tanerő fizetését. Az apa akkor fizette ki a tanár munkáját, ha a gyerek megtanulta a szerződésben jelölt *Korán*-részletet. Csak azután kezdték írásban is rögzíteni a megtanultakat, miután hosszabb szűrésrészek összeálltak a gyerekek fejében. (4) A leírt szövegeket a tanár állandóan ellenőrizte, nehogy csorbuljon a sorok értelme.

A tanárok az iszlám oktatás további szintjein, a tudományok megismertetése során is nagy mértékben építettek a diákok memóriájára. Voltak, akik bámulatos és szinte hihetetlen eredményeket értek el a memorizálás tekintetében. A múlt századi spanyolországi történész, *Ribera y Tarrago*

még könnyen (!) el tudta képzelni azt, hogy egy ember képes megtanulni egy tíz-húsz-ezer sorból álló költeményt, ha annak epizódjai és cselekményei összeforrnak és érzékelhető egységet alkotnak egymással. Ám a korabeli források szerint a középkori iszlám világ tudósai ennél nagyobb teljesítményekre is képesek voltak: sokan közülük valóban az utolsó betűig megtanulták a *Korán* szövegét, és az *Isfahani* által írott, verseket és anekdotákat tartalmazó, kb. kétezreszáz oldalas *Dalok Könyvét* is gond nélkül bemagolták. (5) Érzékelhető tehát, hogy az, amit ma „memorizálásnak” nevezünk, nagyságrendileg nem is hasonlítható a muzulmán diákok tanulási formájához.

A memorizálás ilyen nagy mennyiségű szöveg esetében elképzelhetetlen lett volna segédletek nélkül. A diákok (és tanárok) legfőbb segédeszközeit azok a könyvek jelentették, melyekben úgy foglalták össze egyes tudományok, tudományágak „lényegét”, hogy megkönnyítsék a memorizálást. Olyan sajátos didaktikai irodalom jött így létre az arabok körében, mely ugyan az ókortól napjainkig minden nép-nél fellelhető, de amelynek az iszlám világban tapasztalható változatossága és elterjedtsége egészen sajátos. A könnyebb megtanulhatóság érdekében az arab szerzők irodalmi formákban írták meg tudományos munkáikat. Az aforizmagyűjtemények, az ókori és iszlám szerzők műveiből készült kivonatok, szinopszisek, a katekizmuszerű összefoglalások, a fa-formát utánzó (ágrajz) alakú táblázatok és a didaktikus tanköltemények az oktatás minden szintjét áthatották. (6)

Ez utóbbi műfaj darabjait, a didaktikus költeményeket éppúgy meg lehetett találni a csillagászat, a matematika vagy az orvoslás tanításánál, mint a jogtudomány és a nyelvten tanulásánál; mi több, e két utolsó tudomány alaptételeinek, szabályainak elsajátításánál különösen fontos szerepük volt. A neveléstörténészek szerint a didaktikus költemények óriási mértékű elterjedése szorosan összefüggött az iszlám felsőoktatási intézmények kibontakozásával, ahol szinte kizárólag a tanulók memóriájára építettek, értelmük jelentősebb mértékű

fejlesztése nélkül. (7) A korabeli arab mondás szerint: „Akinek nincs a tudománya a mellkasában (azt hitték, a megtanultak a szívben raktározódnak el), képtelen lesz válaszolni a hozzá intézett kérdésekre.” Egy másik műben a következőt lehet olvasni: „Megtanulod a tudományokat, de (memorizálás nélkül) ez olyan lesz, mintha egy kosárba dobálnád. És ha aztán nem vésed az emlékezetedbe? Ha így teszel, sosem győzedelmeskedsz, mivel csak az győz, aki memorizálja is (az ismereteket), miután megértette azokat.” (8) A neves polihistor, az andalúziai *Ibn Hazm* is azt írta, amikor Sevillában elrendelték könyvei elégetését:

„He elégeted a papírt, nem égeted el
Azt, amit a papír elzár, mivel ez a
keblemben van
Velem jön, bárhová is megyek...
Ott lesz, ahol én tartózkodom,
És eltemetik velem a sírba...” (9)

Avicenna világhírű könyve, az orvoslásról írott didaktikus költemény az ókori görög és a középkori arab orvosi munkák legjavának összefoglalása volt. A latinul *Cantica* vagy *Canticum* (Versek vagy Vers) címmel kiadott mű, melyet Keleten arabul, Európában pedig latinul egészen a 16. századig, sőt bizonyos egyetemeken még tovább is használtak, ritmikus prózában íródott. Eredeti címe *Manzúma fi't – Tibb* (Költemény az orvoslásról) volt. Ez a könyv, mely számos nyelvre lefordítva ma is tanulmányozható, elképzelhetővé teszi számunkra azt, hogy hogyan folyt az oktatás a régi – arab és európai – felsőoktatási intézményekben. Az előadótermekben a diákok kórusban mondták a (vers)sorokat, melyeket a tanár jegyzetei és személyes tapasztalatai alapján kommentált. *Avicenna* e könyvéről sokan úgy vélekedtek, hogy egyesíti magában valamennyi természettudomány főbb alaptételeit, és értékesebb, mint egy egész könyvgyűjtemény. (10) Ehhez, és más hasonló könyvhöz számtalan kommentár született, hiszen a versbe „eröltetett” mondanivaló gyakorta kissé – vagy túlon túl – homályosnak bizonyult. A kommentárok a korabeli kéziratokon általában elválasztva, bekeretezve szerepeltek, egyes esetben több tudós magyarázatai is. A kommentárok szó-

vege gyakran sokkalta terjedelmesebb volt, mint maga a rímekbe szedett tananyag. *Ibn Khaldún* szerint kortársai között sokan voltak, akik ugyan óriási mennyiségű szöveget tudtak felidézni, de azonnal elbizonytalanodtak, ha azokat magyarázni kellett.

Egyes szerzők – különösen a nyelvészek és jogi tanulnivaló esetében – valóságos rébuszokat találtak ki a memorizálás elősegítése érdekében. *Al-Jazrachi*, sevillai nyelvész például úgy tanította az arab metrika szabályait, hogy egy kilencvenhat soros versen mutatta be annak főbb jellemzőit. A rövid és hosszú szótagok váltakozását azzal tette elsajátíthatóvá, hogy a szavak kezdőbetűi utaltak a szótag hosszúságára is. Így egyes részletek megtanulása egy-egy versmérték elsajátítását is jelentette egyben. (11) A didaktikus költemények gyakorta ízetlenek voltak, az ütemesen kopogó rímek mindössze egy-egy formula lezárását jelentették, s híján voltak minden irodalmi értéknek. Az ilyenfajta memorizálás általában rendkívüli intelligenciát is kívánt, a diákok közül sokaknak okozott gyötrelmeket és izzadságot a szöveg tanulása, még inkább a szöveg megértése, valódi értelmének kibogozása.

A memória élénkítésére különböző „csodaszereket” – gyógyitalokat és gyógynövényeket – is használtak. Mivel az iszlám világban a tudás jelentős értékkel bírt, és tanulással a társadalmi ranglétrán is feljebb lehetett jutni, nagy keletje volt például az Indiából származó indusdió magvainak, melyeket különleges módon készítettek el a diákok számára. (12) E növény sokszor csak a kereskedők zsebét duzzasztotta, és haszontalan volt a memóriafejlesztés tekintetében, sőt a források szerint egyes esetekben károsnak is bizonyult, mert görcsöket idézett elő fogyasztóinál. Alkalmazása valószínűleg azzal (is) magyarázható, hogy magvai szív alakúak voltak, lévén az arabok szerint e szerv a memória, a tudás színhelye. (13)

A memorizálás tehát a segédkönyvek és a csodaszerek ellenére sem ment könnyen. Bár a legtöbb korabeli szöveg a tanár egyik legfőbb tulajdonságának tartotta a türelmet, nem volt ritkaság, hogy a szöve-

get tévesztő, a memorizálásban lankadó tanulókat a tanár „disznóknak”, „szörnyetegeknek” és „ostobáknak” nevezte, vagy egyszerűen csak rájuk kiabált, hogy „Elég!” – és berekesztette az előadást. (14)

Jóllehet mai világunkban a memoriterek sokkal kisebb teret foglalnak el az oktatás folyamatában, mint a régi, elsősorban szóbeli tudás-átörökítéssel élő kultúráknál, a tanulás e módszerét felidézni ma sem haszontalan. Egyrészt közelebb juthatunk így azokhoz a korabeli szülő- és fűgeárusokhoz, akik még a piacokon is széltében-hosszában tudtak *Korán*-részleteket és más verseket idézni, és többet megtudhatunk róluk, a mindennapjaikról. Másrészt jobban elképzelhetjük és megérthetjük a tudás átadásának ősi, hagyományos folyamatát, ezáltal régi korok gondolkodásmódját is. És mindemellett tagadhatatlan, hogy meríthetünk ötleteket e régi didaktikai módszerekből mindennapi oktatómunkánk közben is.

A. Kéri Katalin

Jegyzet

- (1) *Historia de la Humanidad 3. Les grandes civilisations medievales I.* Szerk.: ELISSÉEFF, VADIM és munkatársai. Planeta, Barcelona 1977, 486. old.
- (2) *Historia de la educación en España y América I. – La educación en la Hispania antigua y medieval.* Szerk.: DELGADO, BUANAVENTURA. Fundación Santa María, Morata, Madrid 1992, 187. old.
- (3) ESTEBAN, LEÓN–LOPEZ MARTÍN, RAMÓN: *Historia de la enseñanza y de la escuela.* Tirant lo Blanch, Barcelona 1994, 97. old.
- (4) RIBERA Y TARRAGO, JULIÁN: *La enseñanza entre los musulmanes españoles.* = Disertaciones y opusculos I. Madrid 1928, 270–272. old.
- (5) Uo., 272. old.
- (6) KUHNE BRABANT, ROSA: *Algunos aspectos de la literatura didáctica entre los médicos árabes = Actas de las II. Jornadas de Cultura árabe e islámica 1980.* Instituto Hispano-Árabe de Cultura, Madrid 1985, 273. old.
- (7) *Historia de la Humanidad 3.*, i. m., 486. old.
- (8) *Historia de la educación...*, i. m., 186. old.
- (9) Uo., 187. old.
- (10) AVICENNE: *Poçme de la médecine.* „Les belles lettres”, Société d’Édition, Paris 1956, 4–5. old.
- (11) *Historia de la educación...*, i. m., 186. old.
- (12) RIBERA Y TARRAGO: *La enseñanza...*, i. m., 273. old.
- (13) Uo., 273. old.
- (14) *Historia de la educación...*, i. m., 188. old.